

Miroslav Červenka

Březinův výklad Svítání na západě

I když v pozadí následujícího rozboru stojí nějaká obecná představa o konkretizaci, nejsou teoretické kategorie jeho předmětem; co nás v této chvíli především zajímá, je poměr dvou konkrétních textů, básnické sbírky a autorovy interpretace. Ptáme se, jak to bylo, a nic nám nevádí, když z našich odpovědí nebude vyplývat nic dalšího, hlubšího, podstatnějšího. Potěšení ze styku a obcování s výtvořem musí mít v uměnovědě místo i v celé své samoučelnosti: jinak bychom brzy ztratili smysl pro samoučelnost výtvořů samých.

1. Necelé čtyři měsíce poté, co začala korespondence obou literátů (a během této doby si byli stále bližší), se Sigismund Bouška obrátil v dopise z 12.-13. června 1896 na Otokara Březinu s prosbou o sdělení "hlavní myšlénky a ideje" jednak celé (právě vydané) knihy Svítání na západě, jednak jednotlivých jejích básní. Žádost byla podnícena Bouškovou prací na velké studii o Březinovi, otiskované vzápětí v rebusu Katolické Moderny Nový život¹. Březina, který se s podobným požadavkem nesetkával poprvé², vyhověl v nedatovaném dopisu z druhé poloviny června 1896. V přesné shodě s obsahem korespondentovy otázky se přitom omezil na to, co sám nazval "základním rozložením myšlenkových nití". Takové omezení necítil v té chvíli jako násilí, neboť chápání vlastního díla jako poselství o smyslu života, jako arientující a nabádací koncepce ideové a mravní nabývalo u něho stále více půdy³. Spoluúčast specificky uměleckých elementů na tomto

poselství pokládal pro sebe za něco samozřejmého, co není potřebí analyzovat zvlášť. "O umělecké stránce svého díla Vám psát nemusím," podotkl v komentáři ke svému výkladu, a Anně Pammrové v květnu 1896 napsal: "Forma stojící na výši myšlenky rozumí se přece sama sebou. Styl souvisí s celou bytostí autora, se sensibilitou jeho nervové soustavy, s temperamentem, s celým vypracováním názoru na věci. Originalnost je u mne měřítkem autorovy hloubky a síly. V tom spočívá jedno z největších tajemství přírody: v odlišenosti duší, v hlubokých propastech, které se otvírají mezi jednotlivými dušemi v nesčíslné škále odstínů, jimiž se odráží tajemství v duších, v každé jinak a vždy totéž. Umělec je proto umělcem, aby sestoupil až do těchto hlubin; jakmile sem sestoupil, má až do smrti co povídat a pořád bude originelním."⁴ Styl je Březinovi spjat s originalitou, a ta je legitimací společenství silných, těch, kdo sestoupili do hlubin: je důkazem, že jejich poselství stojí za vyslechnutí. Byla-li předložena, můžeme se už věnovat pravdě poselství samého. Takový je asi v této chvíli Březinův - ne právě konsistentní - postoj k této otázce.

Březinův výklad je ovlivněn potřebou vyjádřit blízkost a distanci k Novému životu a k víře jeho autorů. Při prohlubujícím se vzájemném vlivu, ve chvíli rozhodnutí publikovat báseň Královna nadějí v orgánu Katolické Moderny, básník opětovně v dopisech Bouškovi s úzkostlivou přesností definuje svou pozici vně ortodoxního učení církve. Proto také svou interpretaci SZ označuje jednou za "vágní, příliš všeobecně pojatou", to z hlediska věřícího, jednou za "přímočarou a schematickou", to z hlediska "složitých konstrukcí"

uměleckých, z nichž jako "základní linie" byla "vyňata".

Ale obdobné napětí mezi přiblížením a distancí platí i pro Březinův vztah k sobě samému, respektivě ke sbírce, kterou v dopise komentuje. Při ohlédnutí - z nepatrného odstu- pu - na své Svítání na západě stál zároveň Březina na prahu budoucích Větrů od pólů, přesněji jejich úvodního období z léta 1896⁵. V této době prudce zesílil jeho idealistický op- timismus; v prostorové perspektivě kosmického řádu a časo- vé perspektivě vývoje k budoucí dokonalosti dostává i utrpe- ní pozitivní smysl; vše se stává složkou nebo stádiem vítěz- né spirituality, ale pro individuum to není obětí: vládne-li silou a vůlí, uchová si identitu a v drtivém tlaku obecného, v úpalu kosmického zrání ještě zesílí.

Sbírka Svítání na Západě pochopitelně jako celek neod- povídala této poloze. V takových situacích Březina nejednou zdůraznil distanci, nespokojenost s vykonaným dílem a jeho nižší hodnotu ve srovnání s tím, co chtěl mít nebo co vytvo- ří. Učinil tak i v dopise o měsíc starším než ten, kterým se zabýváme.⁶ Ale v našem případě volil opačnou cestu: pro- jektoval do interpretace SZ lecos ze svého názoru v době, kdy tuto interpretaci - spolu s prvními básněmi Větrů od pólů - psal. Sám to ostaně v textu lojálně přiznal.

2. Uvedeme teď konečně tento text.

Dva proudy myšlenek tvoří podstatu mé práce: poměr lid- ské duše k věčnému tajemství a přesvědčení o mystickém ur- čení bolesti, jako nástroji vyšší Ekonomie. První odráží se skorem ve všech pracích mé knihy: Prolog, Vteřiny, Ran- ní modlitba, Proč odvracíš se, Žalm, Vladaři snů. Druhý zejména v číslech: Tajemství bolesti, Podobná noci, a v někte- rých číslech jiných.

Z vůle Nejvyššího prochází duše bolestným snem pozemského života (Slyším v duši, Předtuchy).

Nesmrtelná a zápasící zraje pro vyšší účely ("tajemné léto"), které leží dílem na této zemi (Mýtus duše, Víno silných, Modlitba ranní), dílem mimo náš viditelný svět (Prolog, Mýtus duše, Tajemství bolesti, Svítání na Západě, Předtuchy).

Účely mimo náš svět vymykají se našemu poznání, které se dusí, když nemůže dýchat časem a prostorem (Vladaři snů, Vítězná píseň).

Tušíme je v okamžitých blescích poznání stupňovaného extázi a snem (Svítání na Západě).

Náležejíc původem jinému světu nežli náš soustředí duše v sobě paprsky minulého i budoucího, (Nemohu se Vám rozepsat o tomto bodě; chvat, s nímž tyto poznámky na papír házím, učinil by jistě odstavec tento nesrozumitelným. Známe se už.)

Nejnádhernějším květem, k němuž směřuje pozemský život, je projevení duše v její nadpřirozené kráse. (Víno silných.) Proto staletí zápasů, bolestí, životy trpících, hledajících a svatých. Svatých minulosti i budoucnosti. Těch. jejichž duše s nejvyšší na zemi možnou volností zahoří zázračným zjasněním poznání, rozpětím lásky, andělskou čistotou a mocí vůle, podmaňující si tajemným vlivem věci a síly. Oni jsou nejvyšším vítězstvím života na zemi.

Tato poslední témata jsou ve Svítání jen latentně položená. Jsou východištěm nového cyklu, který jsem otevřel netištěným dosud číslem Královna nadějí. Stačím-li na to, nevím.

Ostatní čísla Svítání jsou verše teskných dní se zataženými oblaky a s obzory válejících se mlh. Číslo zhuštěného teskna, do něhož září přesvědčení o jiném, vyšším světě, nežli je bolestné světlo země. Písně mého podivného života, utlačeného, neveselého, se zrádnou monotónní únavou tekoucího - písně přemožených pozemských nadějí.

Chceme postupovat od toho nejjednoduššího, a tak začneme konfrontaci sbírky a výkladu konstatováním, že všechny motivy, které výklad přináší, se ve sbírce vskutku vyskytují,

a to v básních v této souvislosti jmenovaných. Tak např. motiv "vyšších účelů pozemských" se v Ranní modlitbě objevuje jako humánní působení básnického slova, - např.

Dej, ať v paprscích úsměvu mého pel z polí mých padá
na sousední líchy,
a dech bolesti mé ať sráží se v krystaly léků těm, kdo
hledáním onemocněli!

- zatímco v Mýtu duše je tímto úkolem pověřen západ, který jako soucitný dotek klade se na čela teskných a nemocným počítá údery tepen.

Obvykle je nacházíme i v básních dalších, Březinou v této souvislosti neuvedených; tak zejména motiv "okamžitých blesků poznání stupňovaného extází a snem" (Březina cituje jen titulní báseň) je nesporně jedním z klíčových motivů sbírky a nabývá tu nejrozměnitějších obrazných podob: ve Vteřinách je to "mžiknutí blesku, v němž duše smutek zajetí vnímá", v Předtuchách "šílená jasnost mi letěla smysly, druhého zraku sršící proud" atd.

Stupňováno extází a snem ovšem v SZ není jen poznání, ale také a především existenciální akce, s jakou se setkáváme např. v závěrech básní jako Ranní modlitba nebo Podobná noci a jaká je vyznačena i v ústředním oxymóru tvořícím titul sbírky.

Ale to už narážíme na nejpřekvapivější mezeru v Březinově výkladu vlastního díla: skutečně, nikde tu není motiv smrti. Přizpůsobení sbírky básníkovu postoji v době výkladu se neprojevuje tolik přidáváním nových motivů (později uvedeme i fakta tomuto tvrzení odporující), ale především

ve vypuštění motivu, který je s polohou kosmického optimismu - snad jen zdánlivě? - v nápadném rozporu. Připomeňme, že tento motiv básník nedávno jednoznačně zdůraznil v citovaném komentáři k titulní básni, a že dokonce ve stejném klíči interpretoval (chce se skoro říci: dezinterpretoval)⁷ verš z Ranní modlitby "Dej duši mé odvahu mlačení, když jsi promluvil znameními", u něhož něco takového naprosto nebylo nutné.

Nemusím tu rozvádět, co bylo už naznačeno slovy o existenciální akci, totiž Březinovo pojetí smrti jako okamžiku extatické transcendence pozemského bytí k vyššímu životu, k Tajemství. V tom má ovšem smrt v SZ partnerku a obdobu, která ve výkladu jmenována jest. Je to bolest. V básni Podobná noci, jejíž titul Březina ve výkladu uvedl při motivu bolesti, je podobnost bolesti a smrti nevývratně potvrzena:

Jen bolest mi dýchala hlubokým dechem, jenž Vzkříšení
zpívá,
nepodrobená času, vítězná nepřítelkyně snu,
podobná noci, jež jediným pohledem do všech oken se dívá
a všem pohledům otvírá jediné okno k věčnému dnu.

Poznamenejme, že "sen" ve druhém verši je "májá" pozemského bytí a smrt je (třetí a čtvrtý verš) označena stejnou metaforou otvírající noci jako v básni Svítání na Západě. Dalo by se tedy říci, že smrt je v Březinově výkladu obsažena alespoň implicitě, když je tam už přítomna bolest.

Jaká je tam však bolest přítomna? I v tomto případě srovnání básnického textu a jeho interpretace ukazuje značné rozdíly. Ve svítání na Západě bolest a smrt vytvářejí situaci mystického dobrodružství; byť podníceno Nejvyšším, nese toto dobrodružství všechny znaky riskantního individuálního činu. Podíl Nejvyššího je v tom, že svou existencí

signalizovanou bolestí a smrtí zastínil pozemské hodnoty i výkony individua a tak v něm roznítil žížeň po vyšším a tajemném. V básních jako Mýtus duše to znamená i otevření neznámé budoucí kráse, neboť právě s ní je spjata noc (zatímco jitro odkazuje k minulosti dějin, kultur, zašlých osudů). Proti tomu všemu stojí ve výkladu "mystické určení bolesti jako nástroje vyšší Ekonomie", tedy něco veskrze shora vypočítaného a účelového.

Vůbec je celý Březinův výklad prostoupen "vyššími účely", ony zastupují celou šíři nadpozemského světa, jich se týká poznávací úsilí duše: účelovost je tu formou spojení mezi částí a celkem, mezi nižším a vyšším stupněm bytí. Asi se nezmýlíme, když i tuto diferenci odvodíme z idealistického řádu prvních básní Větrů od pólů, řádu, jehož pramenem a železnou sjednocující silou je vůle Nejvyššího. Je tu však třeba doplnku: k této schematizaci dochází mimo jiné i proto, že kategorie jednoho myšlenkového světa byly aplikovány na myšlenkový svět poněkud jiný: také Královna nadějí nebo Polední zrání mají svou vnitřní dramatičnost, ale ta je jiného druhu a při aplikaci na Svítání na západě se nemohla uplatnit. Ochuzení^{ne} vyplývá z chudoby nového kódu, ale z jeho částečné neadekvátnosti ve vztahu ke staršímu komunikátu, na nějž ho bylo užito.

Rozdílů plynoucích z časového odstupu mezi konkretizací a vykládaným dílem je ještě řada, ale přestaneme na příkladech, které jsme uvedli.⁸

3. Zamyšlení nad nimi nás vede k dalším charakteristickým zdrojům napětí mezi textem a jeho interpretací. Účelovostí

prostoupený model světa ve výkladu neponechává místa pro tak příznačné složky březinovy druhé sbírky, jako je paradox, oxymóron a jiné typy dramatického zvratu ve výstavbě básnické myšlenky. Březinovy paradoxy v SZ nejsou jen násilnými zkratkami nahrazujícími drastickým přeskokem postupný rozvoj tématu: jsou to také výbuchy básnické energie, jež mají zacelit mezery v logické výstavbě autorovy koncepce. Nevstupují-li do výkladu ani jako jeho předmět, natož jako složka jeho metody, je to jen příznak všeobecné racionalizační tendence, která vykládající text nutně oddaluje od textu vykládaného. Tyto odchylky nepocházejí už ani tak ze změny básníkova názoru v novém období tvorby; vyvolává je sám žánr interpretace, zvláště pak takové interpretace, která si klade za cíl postihnout "základní rozložení myšlenkových nití" básnického textu.

Březina byl mimo jiné i podivuhodně důsledným myslitelem. Racionalizační tendence inherentní každé metatextové výpovědi se v dopisu Bouškovi stává podkladem pro vznik logicky přesně propracovaného textu; a logická výstavba tohoto textu je vinterpretována do sbírky samé. (Respektive do modelu světa, jemuž je tato sbírka interpretací - musíme tu spolu s vykládačem zůstat neurčití, neboť Březina, jak se lze na citátu z dopisu snadno přesvědčit, střídá pasáže metatextových výroků o "svých pracích" s objektovými výpověďmi týkajícími se přímo "duše", "účelů", "Svatých" atd.

Jaká je to logická výstavba? S údivem zjišťujeme, že strukturu celého Březinova výkladu (s výjimkou jediného odstavce, který si ponecháme až na závěr článku) je možné odvodit z iterativního uplatnění jediného myšlenkového postupu

(viz schéma připojené na následující straně). V každé fázi výkladu je množina básní, nebo lépe jejich tematických složek, na základě uplatnění určitého taxonu rozdělena na dvě podmnožiny; jedna z těchto podmnožin zůstává nadále stranou, a druhá je podrobena další operaci dichotomického členění.

Zásadní význam má přitom odpověď na otázku, co je vždy znovu takto členěno a co zůstává stranou. Snadno rozeznáme, že nové členění a tedy i setrvání v interpretační hře je bez výjimky vždycky dopřeno té podmnožině, kterou právě uplatněný taxon vymezil jako hierarchicky vyšší. Osou Březinova myšlení je hodnotový zřetel: jen to, co je vyšší, tj. také spirituálnější, duchovější, má systémovou povahu a je schopno další strukturace. Podmnožiny níže postavených prvků dále členěny být nemohou a tedy systémovou povahu nemají.

Prvním kritériem (není rozhodující, že druhá z takto vzniklých skupin je uvedena až na konci výkladu) je "podstatnost" z hlediska ideového. Po jeho uplatnění jsou jako nesystémová vyloučena "ostatní čísla", tj. převážně intimní lyrika (Březinou nejmenovaných) básní Némé setkání, Tys nešla, Ó minulá, když smrti věčný pasát..., Až sedneš za můj stůl, Mé dědictví položils. Skupina básní spjatých s podstatou je nyní rozčleněna tematicky ("dva proudy myšlenek") na verše věnované "poměru lidské duše k věčnému tajemství" a díla vyjadřující "přesvědčení o mystickém určení bolesti jako nástroji vyšší Ekonomie"; také toto členění má hodnotově hierarchizující povahu: kategorie charakteristické pro skupinu "bolesti" představují vždy jen jeden aspekt - nižší, pasivnější, omezenější stránku obdobných kategorií popisujících skupinu "duše".

podstata

z pravdy
myšlenek
ostatní
(lyrika)

celkové x dílčí

poměr duše
k tajemství
bolest, nástroj
vyšší ekonomie

aktivita x pasivita

zrání pro
vyšší účely
prochází snem
pozem. života

hmotný x duchovní

účely mimo
naš svět
účely na
této zemi

intenzita poznání

stupňované
extáze a snem
slabé,
dusící se

postavení v čase

budoucí
minulé

věčné tajemství (=Nejvyšší)	vyšší Ekonomie
poměr	nástroj
lidská duše	bolest

Rozlišení je tu tedy provedeno podle kriteria celkový-dílčí. Následují jednotlivé stránky poměru duše k tajemství. Pouhé "procházení" duše pozemským životem je zřetelně podřazeno aktivnějším "zráním pro vyšší účely". Tyto účely jsou dále hierarchizovány na pozemské a nadzemské. S komplexem nadzemských účelů se otvírá problematika jejich poznání, jež je opět rozčleněno na slabé, uzavřené do daného prostoru a času, a poznání "stupňované". To je vyznačeno svobodným vztahem k času, soustředěním "paprsků minulého a budoucího", přičemž i mezi těmito dvěma dimenzemi času, minulostí a budoucností, je pro Březinu nesporně hierarchický a hodnotový rozdíl.

Všudypřítomnost tohoto hodnotového vztahu - v tomto myšlení slovotvorných i sémantických komparativů a superlativů není paradigmatu, které by nebylo rozvrstveno podle vzorce vyšší - nižší, spirituálněji - hmotněji - je možná méně překvapující než jeho systémotvornost, jeho schopnost být jediným a postačujícím východiskem jednotného myšlenkového pohybu. Je to ovšem právě povaha konkretizace pojeté jako výklad, která dává takto modelovanému světu jeho stroze důsledný racionalistický plán.⁹

4. Nejen jeho výkladový typ konkretizace, ale i povaha jejího zápisu jako konzistentního a lineárně koherentního textu přispívá ke vzniku racionalisticky unifikovaného modelu básnického textu a básnického světa v Březinově interpretaci SZ. Vynětí základní linie ze složitých konstrukcí, o něž

Březina hovoří, znamená pochopitelně, že některá rozlišení, na dané úrovni abstrakce nepodstatná, zůstávají stranou, a to i v případě, že pro charakteristiku jednotlivých básní jsou velice důležitá.

Tak např. hlavně proto, aby na sebe navazovaly věty, a niž by se text proto stal přetížený výkladem vztahů mezi členy téhož paradigmatu (aby bylo objasněno sepětí mezi jednotlivými aktanty lyrických situací), je role rozhodujícího subjektu v celém výkladu svěřena "duši". Rozvíjí se před námi jakýsi souvislý román duše, která jako protagonista duchovního dění prochází celým textem. Ve sbírce jsou pochopitelně poměry složitější. Subjektem velké části básní je lyrické já; v takovém případě bývá duše součástí paradigmatu vymezeného tímto já jako nadřazeným hypertématem¹⁰, přičemž dalšími členy téhož paradigmatu jsou např. mé naděje, můj hlas, má pravda, má bolest, mé slovo atd. (příklad z Ranní modlitby). Jindy je duše rovnoprávným apostrofovaným partnerem subjektu já (např. ve Vítězné písni) a dochází tedy k rozštěpení subjektu, které u Březiny známe už od Tajemných dálek. V několika chórických skladbách prvořadě důležitosti vystupuje kolektivní zájmenný subjekt my, který je v závěrečné básni určen akjektivem (v syntaktické roli substantiva) silní. Konečně ve Vladařích snů hraje roli hlavního hrdiny apostrofovaná kolektivita "bretří"; subjekt já se sice do ní hned na počátku vřazuje, zároveň však druhá osoba plurálu, která ovládá celou zbývající plochu textu, výrazně napomáhá k tomu, aby se prosadil zde tak důležitý významový odstín ironie a distance.

To je jen letmý náznak složité problematiky, která je

ve výkladu - a vzhledem k jeho funkci konečně právem - zcela potlačena. Opakuji, že podobné operace zastupování paradigmatu jediným jeho členem vyplývají ze samé povahy (ani ne tak konkretizace jako spíš jejího) zápisu; kdyby neproběhly, nezbylo by nakonec nic jiného než místo výkladu opsat znovu celý vykládaný text; vždyť se podobné operace týkají i jiných složek syntagmatických útvarů než je subjekt. Tak, jak jsme viděli, stojí ve výkladu na jistém místě "poznání" i za existenciální akcí a různá označení účelovosti za jakýkoli vztah mezi nižším a vyšším. Zajisté by sem patřilo i zamyšlení nad rozdíly ve způsobu pojmenování nejvyšší bytosti, která je ve výkladu - ve srovnání s unifikáčními operacemi provedenými s ostatními složkami Březinova duchovního světa je to vlastně hýřivá pestrost - označena třemi jmény, tj. věčné tajemství, vyšší Ekonomie a Nejvyšší. Vraťme se ještě jednou poznámkou k výběru společného označení "duše" pro různé subjekty vystupující ve Svítání na západě. Potřeba, aby se výklad ustavil jako sjednocený a relativně prostý text, si vynutila unifikaci jako takovou; že však její nositelkou bude právě duše, o tom rozhodlo okamžité okolí díla vznikajícího v těsném sousedství výkladu. Tím byla ovšem Královna nadějí, skutečný příběh duše duší vyprávěný - aniž tam podivná rozechvívající dichotomie mezi lyrickým já a jeho vlastní duší mohla být likvidována. K takové likvidaci došlo jedině ve výkladu, kde duše jako subjekt má jediného nevýrazného konkurenta, totiž obecné "my".

5. Snad už je možné ukončit přehlídku ztrát, k nimž nezbytně došlo cestou od básnického textu k básníkově výkladu.¹¹

Kolika tlakům byl vystaven básník, poctivě usilující podat succus svého díla! Tlaku pozměněného a ideového názoru spjatého s představou o budoucím díle; tlaku racionalizace vycházející ze záměru soustředit se na základní myšlenkové konstanty sbírky; tlaku požadavků vyvolaných nezbytnostmi strukturace zápisu jako koherentního textu.

Ještě bychom měli připojit jeden tlak, a ten je podmíněn zřetelem k adresátovi výkladu. Okolnosti jsme uvedli na počátku. V povaze Březinovy sebeinterpretace samé se básníkův vztah k příteli Bouškovi a ke Katolické Moderně projevil v napětí mezi přiblížením a distancí. V komentáři se Březina netají s tím, že jeho "vágnost" souvisí s odstupem od institucionalizovaného křesťanství, jehož vyhraněným ideologickým kategoriím se - ve shodě se svým básnictvím - úzkostlivě ve výkladu vyhýbá. Vyhýbá se např. i takovým tématům, jako je ve SZ citace některých žánrových útvarů spjatých s životem a rituály církve (modlitba, legenda, žalm, a to nejen v básních takto označených), nebo inspirační zdroje pro mystické polohy sbírky.

Druhé z uvedených témat byl tehdy bodem jistého sváru, v němž Březinovi ctitelé z řad věřících zdůrazňovali středověké prameny Mistrovy mystiky. V pozdějším listě Anně Pammrové¹², reagujícím už na Boušovu studii a shrnujícím výsledky Bouškovy letní návštěvy v Nové Říši, se Březina k té věci vyjádřil velice jednoznačně:

Nepovídám, že studium některých děl starých literatur a mystických děl středověkých, které jsem měl příležitost studovat ve zdejší klášterě, proběhlo mou duší bez významu: ale má mystika vychází z výsledků exaktních věd moderních a dívala se dlouho do pyšných idealistních

perspektiv školy Kantovy. Netajil jsem se p.B., že mé dílo, neodvislé od dogmatu, dotýká se jen ezoterických fundamentů náboženství a nic dál. Věřícím v jeho smyslu nejsem. Pojem Věčného a Nejvyššího, jak se objevuje v mém díle, je symbolem věčného Tajemství ... (vše podtrhl OB)

Výklad v dopisu Bouškovi není v rozporu s žádným z těchto tvrzení, zajisté však není tímto způsobem vyhocen. Březinův výběr témat pro výklad byl dán potřebou nejen zdůraznit distanci, nýbrž také nepopírat blízkost. Stejně motivováno v Březinově výkladu vlastní mystiky je i to, že se vyhnul tematické individualismu ve svém pojetí mystického prožitku, který ani v náznaku neuvažuje o institucionálním zprostředkování a už tím se zcela vymyká oficiálnímu učení o úloze církve.

6. Ve chvíli, kdy náš vlastní text, text této studie, by se mohl stát obětí své vlastní potřeby logické uspořádanosti a zpronevěřit se tím svému předmětu, hlásí se o pozornost onen odstavec v Březinově dopisu, který jsme až dosud nechávali stranou. Je to pasáž pojednávající o "projevení duše v její nadpřirozené kráse" a ústící do zaníceného líčení Svatých.¹³

Důraz na tuto mýtickou postavu, jak to ostatně Březina sám Bouškovi píše, je opět motivován tvorbou z období, kdy výklad vznikl a kdy sbírka SZ už byla ukončena. Z ní může autor uvést v této souvislosti jen Víno silných, poslední báseň, kterou z hlediska genetického pokládáme za těsně spjatou s básněmi z úvodních měsíců práce na Větrech od půlů. (Podle našeho názoru není rozdíl mezi silnými z Vína silných a svatými z korespondence a počátků VP; připomeňme ještě závažnost kategorie síly a substantivizovaného adjektiva silný v Posledním zrání.) Na rozdíl od těch vlivů současné tvorby,

o kterých jsme psali v oddílu 2, se tu nesetkáváme se ztrátou Březinova vykladačského zájmu o některá důležitá témata SZ, nýbrž naopak s rozmnožením tematiky vykládané sbírky o témata rozvinutá až později.

Nejdůležitější však je, že v uvedeném odstavci dochází ke změně vykladačovy perspektivy. Logická struktura sledu výroků, kterou jsme popsali nahoře, se na prahu odstavce věnovaného Svatým hroutí.

"Pozemský život" z úvodní věty nenavazuje na předchozí stadium, k němuž došel výklad (tak tomu bylo v předchozích řádcích Březinovy interpretace), a má také málo společného s "bolestným snem pozemského života" v jedné z předchozích výpovědí; spíše už se mu přičítá schopnost zrání, dříve přiřčená jedině duši. Ta sice zůstává hrdinkou dění, její román pokračuje, ale už bez souvislosti s jakýmikoli vyššími účely: má se naopak projevit, rozvinout své imanentní možnosti. Imanence ovládá i vztah mezi pozemským životem a duší, jak o tom svědčí výrazy jako květ a směřovat. A totéž platí i o Svatých, "jichž duše s nejvyšší... volností zahoří" a kteří jsou opět výsledkem imanentního vítězství života. Březinovo myšlení, pravda, ani zde není bez relikvů účelovosti; skrývají se v nenápadném slůvku "proto" (v citovaném listu Pammrové je účelovost vyjádřena důrazněji), vyjadřujícím vztah mezi dramatickou minulostí lidského rodu a projevením duše. Ale i zde je logika a hierarchie porušena, neboť životy Svatých jsou tu jak něčím účelovým (vedle životů trpících apod.) a sloužícím, tak nejvyšším účelem a vítězstvím.

Naším cílem není pochopitelně naříkat si na náhlé logické nesrovnalosti v Březinově vidině duchovní suverenity.

Naopak. Chceme ukázat, že univerzální nadvláda účelovosti je na těchto místech znatelně rozkolísána, že dostává více než rovnocenného konkurenta v těch možnostech a cestách k nejvyšším stupňům hodnotové hierarchie, které se rýsují v nitru života, duše, člověka samého. Strukturace tu není založena na odvržení "nižší" skupiny možností jako nesystémových, nýbrž na integraci všech projevů života, které jsou bez rozdílu pochopeny jako předpoklady a činitelé rozkvětu. (Březina přitom mimochodem upozorňuje - ve slovech o staletích zápasů) - na jeden z dosud málo povšimnutých motivů SZ, na motiv předchozích pokolení, dějin a tradice.) Subjektu je v té chvíli přiznána nejvyšší možná volnost, jeho vůle si podmaňuje věci a síly.

Co by stranou stojící pozorovatel snadno a snad právem diskvalifikoval jako naivitu Březinova evolucionismu, lze si také vyložit jako spontaneitu, s níž se v autorově výkladu živelně prosazují motivy právě básnicky formované v dílech vznikajících v bezprostředním sousedství Březinova dopisu. Napříč ustrnulých racionalistických klasifikací popisujících a ukracujících dílo už uzavřené, od "nejníže" položeného stupně pozemského života až k nejvyššímu vítězství ducha letí výboj mýtotvorné energie schopné na okamžik přimět to, co bylo racionalisticky rozparcelováno, k dynamické jednotě.

Ale to už není energie výkladu básnictví, to je energie básnictví samého.

Přestáváme (neboť o jakém konci by mohla být řeč?) a na mysl se nám tlačí ironická otázka: co se vlastně po všem

namáhání stalo s tím, na čem by tu jedině nebo alespoň především mělo záležet, co se stalo se smyslem sbírky Svítání na západě? Spíš upřímnost než koketérie nám našeptává odpověď, že nic. Básník napsal výklad a my výklad tohoto výkladu, který byl, jak se nám teď zdá, spíš pokusem o obranu textu (který jsme si za tím účelem také museli nějak vykládat!) proti výkladu. Ne že by byl Březinův výklad nějak zvlášť špatný, všimněme si, že byl dokonce psán v podmínkách takřka ideálních - tvůrcem samým, s malým odstupem, s úsilím o důsledné domýšlení, s odporem proti jednosměrnému podřízení mimoestetické funkci... Výklad-obranu lze pochopitelně připsat ke každému výkladu, takže nula od nuly pojde.

Ale máváme-li či dokonce šeraujeme svými nástroji (i když byly určeny k něčemu jinému než k mávání a jejich relativní přesnost se touto prostou činností neprokáže) kolem všelího roje, znervózní znovu roj a jeho hučení zesílí, stoupne tónem, zladí se v složitější akord. Intenzivněji slyšíme, že tu jest.

Poznámky

- 1) Bouška tam Březinových komentářů spolu s výroky z celé dosavadní korespondence skutečně bohatě využil, přičemž je svérázně zasazoval do textu usilujícího o maximální přiblížení O. Březiny ortodoxní věrouce.
- 2) Březinův výklad titulní básně Svítání na západě upravil a publikoval v Novém životě (1, 1896, 139-140) Karel Dostál Lutinov; tuto úpravu přetiskl Hýsek ve svém vydání Březinových Básnických Spisů, přičemž mylně uvedl, že jde o počin Bouškův. Viz O. Svozil, Korespondence Otokara Březiny s Karlem Dostálem Lutinovem, Archa 27, sv. 3, 115-132; 117n.
- 3) V dopise Bouškovi z 13.5.1896 např. radostně kvituje adresátův výrok z článku Nová poezie česká, Nový život 1,113: "Ne krása, ale pravda je cílem všeho nazírání mystického.."
- 4) Dopisy Otokara Březiny Anně Pammrové z let 1889 až 1905, 1932, 118.
- 5) Patří sem básně Královna nadějí, Noci, Bratrství, věřících a poslední zrání. Viz Oldřich Králík, Otokar Březina, 1948, 119n.
- 6) "Ale dnes už jdu jinam. A na jasnější místa. Moje třetí kniha, jejíž hlavní ideové dispozice mám hotovy, bude buď lepší než druhá, nebo nebude vůbec." Bouškovi 13.5. 1896.
- 7) V dopisu Bouškovi z 13. 5. 1896.
- 8) Jestliže jsme však zjišťovali, které z klíčových témat SZ zůstaly ve výkladu stranou, nemůžeme se zříci upozornění ještě na jednu mezeru - zejména když nám to může poskytnout záminku k vlastní interpretaci jedné významné básně. V Březinově výkladu není zmínky o Legendě tajemné viny (přičemž ji lze těžko zařadit mezi lyrická čísla souhrnně charakterizovaná v posledním odstavci). Proto se Bouška v citované studii pokusil o vlastní interpretaci, a jeho nešťastná transpozice v termínech prvotního hříchu na básni nadlouho ulpěla. (Neukazuje k ní nic

než titul básně. V textu však Stín není inherentní subjektu a jeho předkům, jak by to v případě dědičného hříchu muselo být, ale zasahuje zvenčí.) Nedal se jí zmást O. Králík, ten však (cit.d.517) na základě analogií s básněmi jako Město zapojil Legendu mezi díla, v nichž stín zemřelé matky likviduje pro lyrický subjekt možnosti milostného štěstí (Na kolik svatebních stolů jak ubrus koberec rekvií klad?). To však nehraje s představou, že onen Neznámý sám po staletí prochází dušemi předků a nemůže být tedy totožný s jedním z nich. Podle našeho názoru tímto Stínem, který zhasíná světla pozemského života a úsměvy zrazuje podzemním chladem, nemůže být nikdo jiný než básníkův Nejvyšší: jeho činnost (kolik staletí snad mých předků dušemi procházel) je ostatně přesně totožná s činností Bezejmenného všech jmen v Žalmu ke cti Nejvyššího Jména (carstvími duší staletí šel jsi). V Legendě však jeho umrtvující působení na pozemské žití není předpokladem žádné metafyzické náhrady, neotvírá žádnou možnost na straně druhého žití. O tom se v této básni prostě nemluví. Tím okamžikem se ovšem Nejvyšší mění v ryziho ničitele, rub Boha tvořícího. A začíná být jasnější, proč báseň byla opomenuta v období, kdy všechen důraz byl kladen na spirituální vítězství, na věčné odměny za časné ztráty.

- 9) Hodnotové hierarchie prostupují mimochodem v Březinově textu i většinu vztahů syntagmatických (v rámci jednotlivé výpovědi); viz např. syntagmata jako lidská duše - věčné tajemství, bolest - vyšší Ekonomie, zraje - vyšší účely, poznání - vymykají se, poznání - stupňované atd.
- 10) Pojem je převzat z teorie aktuálního větného členění a jejího použití při charakteristice nadvětných souvislostí v textu; viz např. M. Červenka, Aktualne rozczlonkowanie zdania w prozie artystycznej in M.R. Mayenowa (ed.), Semantyka tekstu i jazyka, Wrocław 1976, 81-94.
- 11) Ale máme vážně právo nazývat takové běžné, od jakékoli konkretizace neodmyslitelné posuny ztrátami? Dokonce ani výkladové, racionalizační úsilí básníkovo, s jehož stopami jsme se v interpretaci setkali, by nemělo být důvodem

k takovému hodnocení, neboť konečně nějaká mimoestetická funkce vždy vnímání díla nějakým způsobem předem nasměruje a tím "ochudí". A i kdybychom už nechali slovo tak a odhodlali se mluvit o ztrátách, není to proto, že bychom postulovali nějaký ideál "úplné" konkretizace, v níž by ztráty byly evidentně minimální. - Náš příspěvek, jak jsme řekli na počátku, nechce tuto teoretickou problematiku rozvádět; ale ten jeden a určitý čtenář, jemuž je v první řadě věnován, snadno rozezná jeho souvislost s mnohaletými pražskými debatami na toto téma.

12)c.d.str.147

13) Velice podobné pasáže najdeme v současné korespondenci s Annou Pammrovou; srov. c.d. 109 a 111.